

Afganistan Türkmençesinde Standart Türkmençe Dışı Şekiller

Non-Standard Turkoman Structures In Afghanistan Turkoman

Rıdvan ÖZTÜRK*

ÖZET

Türkmenistan'dan sonra Türkmençe ile en fazla yazılı eser Afganistan'da verilmektedir. Ancak Afganistan'da verilen bu eserlerde standart Türkmenistan Türkmençesinde görülmeyen bir çok şekil bilgisi özelliği kullanılmaktadır. Bu şekillerin çoğu Oğuz grubu Türk yazı dillerinde görülmeyen şekiller olup, Çağatay-Özbek yazı dili koluna ait özelliklerdir. Standart dışı diye nitelendirdiğimiz bu şekiller, her eserde aynı sıklıkta geçmemektedir. Bu kullanım sıklığı, medrese eğitimi almış ve klasik edebî mahfillerde yetişmiş yazar ve şairlerde artarken, sözlü gelenekten yetişmiş olanlarda azalmaktadır. Bu çalışmada, Afganistan'da yayımlanmış Türkmençe eserlerde geçen ve standart Türkmenistan Türkmençesine uymayan Çağatay-Özbek yazı dili koluna uygun şekiller ile Afganistan Türkmenlerinin ağız özelliklerinin metinlere yansıtılmış şekilleri tespit edilerek incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Afganistan Türkmençesi, Türk yazı dilleri, standart dışı şekiller, dil içi etkileşim

ABSTRACT

The most written work with the Turkmen is given in Afghanistan after Turkmenistan. However, many features of morphology that not seen in standard Turkmenistan Turkmen are used in work given in Afghanistan. Many of these are not seen in Oghuz group of Turkish written languages, these belong to Chagatai-Uzbek literary. This shapes called non-standard are not used at the same frequency in each work. This frequency of use is decreased in writers and poets that trained from oral tradition while increased that trained in Madrasa and classical literary school. In this study it was analyzed and ascertained becoming to Chagatai-Uzbek literary language forms became in Turkmen work published in Afghanistan and no confirmed to standard Turkoman Turkmen with reflected forms of dialect feature of Afghanistan Turkmen in the text.

KEY WORDS

Afghanistan Turkoman, Turkic literary languages, non-standard forms, intralinguistic interaction

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Ana Bilim Dalı.

1. GİRİŞ

Standart Türkmenceden bahsedildiği zaman, akla hemen Türkmenistan Türkmencesi gelmektedir. Türkmencenin belirli bir resmiyet kazanarak yazı dili olma aşamalarını bu bölgede tedricen büyük ölçüde yerine getirmiş olması bu algılamayı doğrulamaktadır. Ancak buna rağmen Türkmencenin bir edebî dil oluşturmasında bütün zorlukların aşıldığını söylemek mümkün değildir (Hanser 2003: 12).

Türkmenistan dışındaki Türkmen coğrafyalarında bu durum biraz daha karmaşıktır. Afganistan'da yaşayan Türkmenler, bizim standart Türkmence diye nitelendirdiğimiz Türkmenistan Türkmencesine uymayan birçok farklı şekilleri eserlerinde kullanmaktadır. Yeni bir yazı dili oluşturma aşamasında olan bölge Türkmenlerinin standart Türkmenceyi rehber edindikleri aşikârdır. Ancak son zamanlara kadar bölgede eğitim dili olarak veya ana dili olarak Türkmencenin belli çerçevede öğretilme imkânının olmaması, standart bir yapının oluşmasına engel olmuştur. Bu bakımdan yayımlanan Türkmence eserlerde yazarın ya da şairin mensup olduğu boyun ağız özelliklerini bulabiliriz.

Ağız özelliklerinin dışında standart Türkmenceden ayrılan bir yönü de, medrese tahsili almış olan Türkmenlerin Mahtumkulu ekolü de diyebileceğimiz geleneksel Çağatay imlasıyla eser vermeye devam etmeleridir. Bu geleneksel imlanın tabii devam ettiricileri olan Özbeklerle bir arada yaşamaları Çağatay-Özbek etkisi diyebileceğimiz standart dışı birçok yapının halen kullanılmasında etkili olmuştur. Mahtumkulu'nun eserinde Çağatay etkisi olarak gösterilen (Kara 1998) şekillerin hâlihazırda Afganistan Türkmenlerinin eserlerinde kullanılabilir olması, bu kanalın işlemekte olduğunu göstermektedir.

Bu yazıda Afganistan Türkmenleri tarafından günümüze ait yayımlanmış Türkmence eserlerde geçen ve standart Türkmenceye uymayan şekiller tespit edilerek üzerinde durulmuştur.

2. STANDART DIŞI ŞEKİLLER

2.1. KİPLER

2.1.1. Olumlu Geniş Zaman Çekimi

Olumlu geniş zaman çekimi genel itibariyle standart Türkmenceye uygundur: *kıl-ar-ın*, *al-ar-ın*, *sal-ar-ın* (Turan 2000:19); *ak-ar-sing*, *bak-ar-sing*, *gid-är-sing*

(İşçi 1999:28); *gör-är-is, bar-ar-is, xıdmet ed-är-is* (Yaver 2003:9); *süyip ok-ar-sıngız* (İşçi 1999:43).

Ancak en az o kadar da klasik Çağatay imlasına uygun şekiller bulunmaktadır: *uç-ar-men, iç-är-men* (Yaver 2003:41); *al-ar-sen, dilä-r-sen, sal-ar-sen* (Turan 2000:6); *gil-är-miz* (Yaver 2003:41), *ibär-är-miz* (Müsaid 2003:55); *gil-är-siz* (Yaver 2003:4); *agla-r-am, dagla-r-am, çağla-r-am, bağla-r-am* (Müsaid 2003:52).

Aynı eserde aynı şahsı ifade etmek için iki farklı şeklin de kullanıldığı görülür: *gez-är-men, yaz-ar-men* (Yaver 2003:49) ~ *izlä-r-in, gözlä-r-in* (Yaver 2003:28); *agla-r-men* (Turan 2000:1), *agla-r-ın* (Turan 2000:2)

Sorsam behre <i>taparmen</i> dudakların bal kibi	(Yaver 2003:27)
Öz aybıngı kaçan özün <i>yaparsen</i>	(Müsaid 2003:10)
Sen <i>düşärsen</i> yadıma	(Turan 2000:6)
Elmıdam kan <i>aglaram</i> faxr u gururdın ayrılıb	(Müsaid 2002:55)

2.1.2. Olumsuz Geniş Zaman Çekimi

Olumsuz geniş zaman çekiminde Standart Türkçede teklik 1. ve 2. şahıslarda -mAr, 3. şahıslarda ise -mAz eki kullanılır. Ancak Teke, Sarık, Gökleng gibi bazı önemli Türkmen ağızlarında teklik birinci şahısta -mAn eki (alman, gelmen), 3. şahıslarda ise -mAr eki görülür (Kara 2005: 124, Hanser 2003: 112).

Metinlerde geçen örneklerden hareketle olumsuz geniş zaman ekinin standart dışı olarak -mAz, -mAr, -mAs ve -mAn şekillerinin kullanıldığı görülmektedir: *ber-men-em* (Behmen 2001:52), *bil-män* (Yaver 2003:54), *bil-mer-em* (Yaver 2003:53), *gil-mez-ming* "gelmez misin?" (İşçi 1999:60), *edib bil-mes-men* (Tagan 2004:69), *kal-mas-sen* (Müsaid 2003:3), *işit-mes-ler* (Müsaid 2003:24)

Yıkarmen tuğunu <i>bakmaram</i> xana	(Turan 2000:27)
Men <i>bilmenem</i> aşk odına küyän kim	(Turan 2000:30)
Avazın <i>işitmen bilmen</i> nirdedir	(Turan 2000:30)
Haybatingdan <i>uyşalmazın korkmarın</i>	(Turan 2000:19)

2.1.3. Bildirme Çekimi

2.1.3.1. Bildirme Geniş Zaman Çekimi

Bildirminin geniş zaman çekiminde de, *men-dir-in* “benim” (Behmen 2002a:2), *Allahımız-dir* (Behmen 2001:11), *mahrum-dir-ıs* (Behmen 2004a:12) gibi standarda uyumlu –dIr ekli şekillerin yanı sıra, standarda küçük ünlü uyumu bakımından uymayan –dUr ekli şekiller de çoktur: *adam-dur-ın* (Tagan 2004:11), *müvekkil-dür-is* (Tagan 2004:42), *muttali-dür* (Behmen 2001a:44), *dürüst däl-dür* (Tagan 2004:26).

Standart Türkmencedeki ifade kalıbının dışında Çağatay- Özbek gelişimine uygun olarak geniş zaman bildirme çekiminde, –[irür]+ şahıs ekli şekiller de görülür: *avare-men*, *biçare-men* (Yaver 2003:8); *sen irür-sen* (Turan 1999:212), *Türkmen-sen* (Yaver 2003:35); *siz irür-siz* (Müsaïd 2003:56), *Dostım irür* (Behmen 2002:47).

Zal gibi Göroglı irür gardaşı (Yaver 2003:33)

Aval axır siz irürsüz ehl-i Türkmence guvanç (Müsaïd 2003:56)

Ayrıca *masruf-dur-men* (Tagan 2004:68), *arık-dur-men* (Tagan 2004:55) *sen-siñg* (Behmen 2004:36) örnekleri ara durumları göstermesi bakımından ilginçtir.

Bil pak däl-sing ger kinängi dövmeseng

Ülker misen ya ay misen ya güneş (Behmen 2004:28)

2.1.3.2. Bildirme Geçmiş Zaman Çekimi

Bildirme çekiminde ek fiil düşürülmeksizin (er-/ir- şekli ile) –di ve –miş ekleri ile geçmiş zaman çekiminde de standart dışı bir kullanım görülmektedir: *sen ir-di-ñg* (Behmen 2004a:121), *dolı ir-di* (Behmen 2002:45), *yok ir-di-m* (Behmen 2002a:32), *şirin ir-miş* (Müsaïd 2003:51).

Şerbetdin şirin irmiş sening her sözlering (Müsaïd 2003:51)

2.1.4. Emir Çekimi

Standart Türkmencenin emir çekiminde kullanılan aşağıdaki ekler (Kara 2005:129; Hanser 2003:145–146), Afganistan Türkmencesinde de kullanılan genel geçer şekildedir:

-AyIn
 -GIn, GUn, ø
 -sIn, -sUn
 -ALIng, [(-ALI) iki kişi için, (Kara 2005:130)]
 -Ing, -Ung, -ng
 -sInAr, -sUnAr

Ancak birinci ve ikinci şahıslarda görülen standart dışı şu şekillerde Özbek Türkçesinin etkileri (Öztürk 2005:65-66) açıktır. Metinlerde bu şekillerin yanı sıra şu ekler de kullanılmıştır:

-yIn, -Ay
 -GI, -GIIng, -GIInG
 -
 -II, --All
 -ngIAr, -ngIz
 -

Birinci şahıslarda ünlü ile biten fiillerde ekin ilk ünlüsünün kaynaştığı –yIn, -II şekilleri de vardır: *neyle-yin* (Yaver 2003:96), *taşla-yın* (Behmen 2001:56); *taşla-lı*, *şevketle-li*, *eylä-li* (Behmen 2001:14).

Neyläy dostlar ağır balıbdur yükim (Müsaid 2003:13)
 Gulak asing, *eyläy* acı beyanı (Behmen 2004a:100)
 Aya *öretmeyin mi* sanga (Tagan 2004:12)

Bu armana billerimizi *bağlalı*
 Ehl-i diling kömeklerini *diläli*
 Türkmenlering keremlerining fazlından
 Ferhengimizi bezäb şanlı *dikläli* (Behmen 2004:49)

İkinci şahıslarda –gII ekinin yanı sıra –gIIInG şekilleri teklik ifadesi için; -ngIz, -ngIAr şekilleri ise çokluk ifadesi için kullanılmaktadır. –GIInG şeklinin Teke ağzının bir özelliği olarak emir çekiminde kullanıldığı bildirilmiştir (Argunşah 2008): *bil-ging*, *al-ging*, *sal-ging* (Yaver 2003:12); *ayrılma-nglar*,

gayrılma-nqlar, agrınma-nqlar (Behmen 2004a:39), *bol-ma-nqlar* Müsaid 2002:10), *ayb itme-nqlar* (Yaver 2003:51); *diy-i-ngiz* (Behmen 2004:c)

Seher *turgıl* yiringdin *kılgıl* taat ibadet (Müsaid 2002:1)

Bulaşib *yörmegil* nadanlık yolda (Müsaid 2003:11)

Can azizim *gilging* didar bolmege

Vay meni bul halde goyding intizar men kilmeding (Yaver 2003:88)

Gilgining gidmek bolar mı bi-xaber ha ança sen (Yaver 2003:89)

İki dünya *bolmagıning* şermende (Yaver 2003:79)

Ey müslümanlar *korkınglar* Allah taaladan (Tagan 2004:14)

Öldirmengler zinhar Türklik gayretin (Behmen 2004:53)

Urısmang biräk biräk bilen (Behmen 2004a:41)

Gazî Giray Tatar *deging* ilminden (Behmen 2001a:34)

Teklik 1.şh çekiminde görülen –Ay ekine benzeyen, fakat ayrı bir yapı olan –Ay eki, teklik ikinci şahsı pekiştirmek için (Kara 2005:130) fiil tabanlarına getirilir:

Tur-ay balam dangda Alla(h)nı et yat (Behmen 2004:7)

2.1.5. Gelecek Zaman Çekimi

2.1.5.1. İstek İfadeli Gelecek Zaman Çekimi: -GAy

İstek ifadeli gelecek zaman bildiren bu ek standart Türkmencede görülmez. Sadece eski dilde kullanılmıştır (Hanser 2003: 144). Ancak Afganistan'da, klasik edebiyat bilgisi almış ediplerin eserlerinde eke rastlanmaktadır: *bol-gay* (Yaver 2003:8), *cefa tab-gey-men* (Müsaid 2002:36); *afuw kıl-gay-sizler* (Müsaid 2002:c).

Gışining bolmasa bir kesbi dogrı

Bolar ol yalğançı ya *bolgay* ogrı (Tagan 2004:42)

Kimde yokdur bu sıfatlar *bolmagay* asla yigit (Turan 1999:211)

Karakum kanalingız *bergey* size ab u hayat (Müsaid 2003:44)

Alemde seningdek *bermegey* hiç kim azab (Müsaid 2003:52)

2.1.5.2. Kesin Gelecek Zaman Çekimi: -GUsI

Standart Türkmencede görülmeyen bu yapı Çağatay-Özbek geleneğinde kesin gelecek zaman için kullanılır. (Öztürk 2005:61) Metinlerde çok az geçer.

İlim ehli *bolgusı* sahib-i makam u ca yigit (Turan 1999:210)

2.1.6. Şimdiki Zaman Çekimi

2.1.6.1. -yor Şimdiki Zaman Eki

Standart Türkmencede şimdiki zaman esas itibarıyla -yar,-yär eki ile yapılmaktadır (Erdem 2000:58). Özellikle Teke ağzında ve günlük dilde (sanatçılar, sunucular, öğretmenler ve diğerleri tarafından) yaygın olarak ekin -r' si düşürülmüş olarak -ya,-yä şekli kullanılmaktadır (Hanser 2003:108, Kara 2005:120–121). Afganistan Türkmencesi metinlerinde -yar,-yär ekinden daha çok -yor eki kullanılmaktadır: *keyflän-yor-lar* (Behmen 2004:c); *bil-yor-ın* (Behmen 2002a:31), *iste-yor-ın* (Müsaïd 2003:6).

Soradım seni nâşe *küydiryorlar* (Behmen 2004:45)

Başlayorım ulug Tangrı adına (Behmen 2004:2)

2.1.6.2. -AdUr Şimdiki Zaman Eki

Bu eklerin biraz daha dışında Çağatay-Özbek geleneğine uygun olarak -AdUr yapısının şimdiki zamanın 3. şahıs çekiminde örneklerine rastlanır. Türkmenistanın Nohur şivesinde benzer bir çekim vardır: *alyarın ~ alamän, alyar ~ aladı* (Muhiyev 1959:223–224). Bu şimdiki zaman şekli, Türkmen Türkçesinin Çovdur, Eski, Hatap, Surhı, Çandır, Düyeci, Nohur, Hasar, Enev, Kırac, Mukrı, Çeges, Farab ağızlarında kullanılmaktadır (Erdem 2000:61).

Hesab itsäm kırkdan *aşadur* salıng (Müsaïd 2003:28)

Neler *geçädür* seringdin (Müsaïd 2003:3)

Xah yaxşı xah yaman geçip *baradur* (Müsaïd 2002:4)

Vahasreta yigit ömrim *ötedür*

Gün ötigçe gözim gama *batadur*

Ya Yaradan müşkil işim asan et

Kervan yükin yükläb izden *yetädür* (Yaver 2003:50)

2.1.7. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

2.1.7.1. –An Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Metinlerde, öğrenilen geçmiş zaman çekiminde –özellikle 3. şahısta- yaygın olarak –An eki kullanılmaktadır. Masallarda ve rivayetlerde 3. şahıslar için kullanıldığı belirtilen (Kara 2005:120) bu şekil, eski dilin bir özelliği olarak bildirilmiştir (Hanser 2003:119): *bit-ün-ler* “yazmışlar”, *yaz-an-lar* “yazmışlar” (Behmen 2004a:c), *gayd-an-dır* (Yaver 2003:18).

Sivip meni *eklänsen*

Eklöp meni *diklänsen*

Yağşılıgımı *islänsen*

Mihribanım can enem (Behmen 2002a:29)

Zulm astında *çıkan* köplering canı (İşçi 1999:5)

2.1.7.2. –mİş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Standart Türkmencede –An eki gibi –mİş eki de eski dilde ve masal ve rivayetlerde özellikle de 3. şahıslar için kullanılmaktadır. (Kara 2005: 120; Hanser 2003: 119). İncelenilen metinlerde –mİş ekinin teklik 1.şh. kullanımı da yaygındır: *et-miş-em* (Behmen 2001a:1), *dök-miş-em* (Müsaid 2003:35); *dökül-miş-dir* (Behmen 2004:4).

Yeti yaşda molla selam *bermişem*

İlim okıb üstaddan talim *almışam*

On ikimde Kuran okıb *bolmuşam*

On başimde sarf okıdum yaranlar (Müsaid 2003:7)

2.1.7.3. –p Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Standart Türkmencede –p eki ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekiminde –İpdİr birleşik şekli kullanılmaktadır (Kara 2005:119). Ancak bazen 2. şahıslarda ve 3. şahsın soru şeklinde ekin –dİr kısmı düşürülebilir (Hanser 2003:127). Metinlerde kipin –dİr ekinin birinci şahısta da düşürüldüğü ve Çağatay-Özbek geleneğine uygun şahıs eki kullanıldığı örnekler vardır:

Yalkumıngda kaldım acib <i>eripmen</i>	(Behmen 2004:38)
Yaradanıng sanatını <i>göripmen</i>	(Behmen 2004:41)
Xoş <i>kilibsiz</i> iyiling kahraman oğlı	(Müsaid 2002:41))
Bu Müsaidga <i>bolubsen</i> afet canım maral	(Müsaid 2002:61)

2.2. SIFAT FİİL EKLERİ

2.2.1. –GAn Sıfat Fiil Eki

Standart Türkmencedeki -An kullanımının dışında Çağatay-Özbek geleneğine uygun olarak –GAn şekli de kullanılmıştır: *bol-gan* (Müsaid 2002:36), *sal-gan song* (Turan 2000:2), *kıl-gan iş* (Turan 2000:6), *eyle-gen, bit-gen* (Yaver 2003:89). Ekin bazen Özbekçedeki gibi uyum dışı kullanıldığı tespit edilmiştir: *Ol bozilgen külbé...* (Yaver 2003:8).

Kirfiklering <i>körgen</i> kişi aklı hayran küydirär	(Yaver 2003:84)
Xazan <i>urgan</i> gülistan dey, sararıban soldı gül	(Behmen 2004a:10)
<i>Gülgeni</i> yadıma düşip aqların	(Turan 2000:2)

Aynı eserde ekin hem –An şekli hem –GAn şekli geçebilmektedir:

Cemaling <i>görende</i> ölügler diri	(Turan 2000:10)
<i>Sözlegende</i> şirin dilim	(Turan 2000:26)

2.2.2. -mAn Sıfat Fiil Eki

-mAK mastar ekinin yanı sıra, bu metinlerde –mAn olumsuz sıfat fiil ekinin mastar eki gibi kullanıldığı görülür. Ekin yönelme hâli eki ile birlikte kullanıldığı örneklerde bu işlev açıktır. Bu iki ifade biçimini de aynı eserde görmek mümkündür: *al-man-a, bol-man-a, gal-man-a* (Müsaid 2002:1); *ber-mäg-e* (Müsaid 2002:14), *gutla-mag-a* (Müsaid 2002:44).

Bayrak alıb ulı abroy <i>tapmaga</i>	
Astında bedev at, arab at gerek	(Yaver 2003:16)

Gonca eylâb güldirmâne

Arz-ı halıng bildirmâne

Bugün düzding öldirmâne

Öldirdi gara gözlering (Yaver 2003:66)

Gelib hersi ruxsat sorab geçmâne

Gelyardı grama suvım ıçmâne (İşçi 1999:34)

2.3. FİİL İSİMLERİ YAPAN EKLER

2.3.1. –UvçI Fiil İsmi Yapan Ek

-Icı, -UcI eki standart Türkmencede işlek bir fiilden isim yapma ekidir. Geldiği fiillerin hareket özelliğini taşıyan fail isimleri ve sıfatları türetir (Hanser 2003:153; Kara 2005:84). Metinlerde bu şekil yaygın olarak kullanılır. Ancak aynı işlevde –UvçI eki ile –GuçI eki de kullanılmıştır. *yaz-uvçı* (Behmen 2001a:38), (Yaver 2003:62); *yaz-ıcı* (Turan 1999:186,187,188).

Yalan söz hiç kaçan ayduvçı bolma, gayduvçı bolma, edüvçı bolma, daduvçı bolma, gezüçvi bolma (Yaver 2003:21–22)

2.3.2. –GUÇI Fiil İsmi Yapan Ek

–UvçI şekli kuzey Türkçesinin Türkmençeye tesiri olarak görülür (Kara 2005:87). –GUÇI şekli ise Çağatay- Özbek geleneğine uygundur: *karz al-guçı*, *karz ber-güçı-ga* (Tagan 2004:49), *öli yuv-guçı* (Tagan 2004:25), *göter-güçı* (Tagan 2004:28).

Dıysâm tavsif yetüşmâz gözleri can alguçı (Yaver 2003:21)

Pul alguçı ve pul bergüçı ikisi hem günahkardur (Tagan 2004:9)

taziyet etgüçı tilavet-i Kuran etsün (Tagan 2004:39)

sohbet tesir etgüçıdür (Tagan 2004:69)

2.4. ZARF FİİL EKLERİ

2.4.1. –mAy, –mAyIn Zarf Fiil Eki

Standart Türkmencedeki –mAn zarf fiil kullanımı (Hanser 2003:120; Kara 2005:95), metinlerde yaygındır: *bil-män* (Turan 2000:5), *din-män* (Behmen

2004:28), *engil-män* (Behmen 2002:16), *yet-män* (Behmen 2001:44), *yetir-män* (Tagan 2004:68).

Geymän manga geydirding

İymän manga iydirging

(Behmen 2002a:29)

-mAn ekinin yanı sıra -mAy veya daha geniş şekli olan -mAyIn eklerinin de kullanıldığı görülmektedir. Aynı eserde zarf-fiilin hem -mAn şekli, hem de -mAy şekli kullanılabilmiştir: *tap-may* (Yaver 2003:50), *giträbil-mey* (Yaver 2003:54), *taşla-man*, *görebil-män* (Yaver 2003:50).

Kılmaýın yadı Xuda, devranda boldum vadirig (Müsaid 2003:4)

Gah anda, gah munda belli *bolmay* menzilim (Müsaid 2003:4)

Dinmeyin şam u seher vasfın diysäm bolmas eda (Müsaid 2003:5)

2.4.2. -bAn Zarf Fiil Eki

Standart Türkmencede kullanımı olmayan -bAn ekine metinlerde – özellikle de- şiirlerde rastlanır: *oynaş-ı-ban* (Behmen 2001a:21), *gerin-i-bän* (Behmen 2001a:42); *gural-ı-ban* (Behmen 2002:17), *tilmür-i-bän* (Müsaid 2002:17).

Rahmetinge ümid gözim tikilän

Yaşariban şam u seher iki göz

(Behmen 2004:2)

Yıglaban şam u seher eşkbar bolsang aybı yok

(Müsaid 2002:37)

Lal *boliban* karab durmak bolar mı

(Müsaid 2003:23)

2.4.3.-gAll Zarf Fiil Eki

Standart Türkmencedeki -All zarf-fiil ekinin metinlerde az da olsa Çağatay-Özbek geleneğine uygun olarak -gAll şekline rastlanır:

Kırat sinden *ayrılğalı*

(Turan 2000:8)

2.4.4. -gAc Zarf Fiil Eki

Çağatay-Özbek yazı dili geleneğinde görülen bu ek standart Türkmencede kullanılmamaktadır. İncelenen metinlerde geçen örnekleri çok azdır:

Men seni görgeç yuklarım tut golımdan yar yar (Turan 2000:11)
Esering görgeç Müsaid kıldı Tahsin ü acib (Müsaid 2003:37)

2.4.5. –A Zarf Fiil Eki

Standart Türkmencede yeterlilik fiili –A bil- şeklinden ziyade –p bil- şekli ile görülür (Kara 2005:165, Hanser 2003:171). Ünlü zarf-fiilleriyle bil-, ber- ve gör- gibi fiiller birleşerek yetenek, bir harekete başlama ya da bir harekette ısrarlı olmayı gösterir (Hanser 2003:124). Görüleceği üzere standart Türkmençe için birleşik fiil oluşturan yardımcı fiiller arasında “başla-“ fiili gösterilmemiştir (Hanser 2003:170-171). “–A başla-“ şekli Çağatay-Özbek etkisi olarak metinde geçmektedir:

Hemmeleri egneleri eltib Şorderyaga agdara berdiler (Tagan 2004:42)

Yetimler gözyaşın döke başladı

Yördi bir yandan yıka başladı

Gamçasından kanlar dama başladı (Tagan 2004:46)

Yete bilmän yolda perişan boldım (Müsaid 2003:13)

2.5. İSMİN HÂL EKLERİ

2.5.1. –nIng İlgi Hâli Eki

Standart Türkmencede ünlü ile biten isimlere gelen –nIng, -nUng şekli, metinlerde bazen ünsüzle biten isim tabanlarına da gelir: *cehan-ning* (Behmen 2004:29), *iller-ning* (Behmen 2004:a), *yar-ning* (Turan 2000:2).

1350 nçi yılda ol vaktning milli şurasından bolan... (Turan 1999:187)

Türkmen xalkınnıng köngli ming şadi (Müsaid 2003:8)

Mening anannıng ruhını... (Tagan 2004:3)

Sonu –h ile biten kelimelerde görülen –nIng şekli, bir imla özelliği olup kelime sonundaki –h’lerin telaffuz edilmemesi ile ilgilidir (Öztürk 2008). *Babır Şa(h)ning* (Behmen 2002:32), *Boş galıpdır Emin Şa(h)ning şehri* (Turan 2000:8).

Ünlü ile biten tabanlara ilgi hâli gelince kelime sonundaki e ünlüsü –ä’ye çevrilir: *hadisä-ning* (Behmen 2001a:20), *sinä-ning* (Behmen 2001a:26).

2.5.2. –nI Yükleme Hâli Eki

Standart Türkmencede –nI eki ünlü ile biten kelimelere gelmektedir. Ancak metinlerde –nI eki, ünsüz ile biten kelimelere de gelmiştir: *sözünge-ni yüzünge-ni, gözünge-ni* (Müsaïd 2002:26); *aşıklığım-nı*, (Yaver 2003:12), *birev-ni* (Yaver 2003:8), *biz-ni* (Turan 2000:11).

Sonu –h ile biten alıntı kelimelerde kullanılan –nI eki, ünlü ile biten kelimelere gelmiş şekil olarak düşünölmelidir. Zira sondaki –h, imlada yazıldığı hâlde telaffuz edilmez (Öztürk:2008): *Alla(h)-nı* (Behmen 2004:7), *bismilla(h)-nı* (Yaver 2003:23), *rasululla(h)-nı* (İşçi 1999:3).

Aynı metinlerde yükleme hâli eki olarak hem –nI hem de –I ekleri kullanılmıştır: *bular-nı ~ bular-ı* (Tagan 2004:72).

Bul *risaläni* cuda dikkat ve govı nazar bilen okab *ötişingizni* çın kalbimden isteyorım (Müsaïd 2003:6)

Müsaïd, yamandın sakla *dilingni*

Ol bidat işlerden çekgil *kolingni*

Axret sarıga alıb *yolingni*

Turgıl bir Allahga kullık kıl indi (Müsaïd 2003:7)

Men pinhan *sırrımıni* hiç aydmadım (Turan 2000:11)

–nI ekinin az da olsa –nIng eki işlevinde kullanıldığı örneklere de rastlanır:

Ey *gözimni* ruşeni çeşm-i xumarım sen güzel (Müsaïd 2003:51)

2.5.3. –GA Yönelme Hâli Eki

Standart Türkmencedeki –A yönelme hâli ekinin yanısıra, –gA şekli de metinlerde geçmektedir. Ekin değişik şekillerini aynı eserde görmek mümkündür: *dua (<dua-y-a) açılan* (Behmen 2001a:31), *dua-ga* (Behmen 2004a:45), *dua-y-a* (Behmen 2004a:45); *zirbina (<zirbina-y-a) ~ zirbina-ga* (Behmen 2001:23).

Şairga yazuvça nazar salarsing (Yaver 2003:62)

Selam selam *mektebe, hemmege* üstad bolar (Yaver 2003:23)

Şol menziling fikrini *etmaga* ve gamını *iymekga bizlere* tevfiik bersun (Tagan 2004:73)

-gA eki genellikle alıntı kelimelerde geçmektedir: *Yaver-ga* (Yaver 2003:58,70), *xıdmet-ga* (Yaver 2003:65), *medrese-ge* (Yaver 2003:78), *radio-ga* (Turan 1999:187), *zaman-ga* (Turan 1999:186); *enbiya-ga*, *murtaza-ga*, *Mustafa-ga* (Behmen 2004a:38), *Allah-ga* *Musa-ga*, *İsa-ga* (Behmen 2001:11).

Karışmagıl vü *cıraga*

Bulaşmagıl *bivefaga*

Dünyadaki *güzellerge*

Baş edärmen gövnim seni (Turan 2000:21)

Ekin genellikle uyumlu kullanıldığı görülür. Ancak Özbekçedeki gibi kalın sıra kelimelere uyum dışı olarak ekin ince şekli de getirilebilir (Öztürk 2005:35). Standart Türkmencede görülmeyen bu şekil, Türkmenistan Türkmençesinin Yomut, Ata gibi ağızlarında vardır (Çommadev 1975:71-72, Şamıradov 1966:138): *dünya-ga* (MÜsaid 2002:7), *dünya-ge* (İşçi 1999:23), *yurdımız-ge* (MÜsaid 2002:33)

Bu *dünyage* gelen yağşınıg yeri (Turan 2000:10)

Yer isimlerine bazen yönelme hâli eki getirilmeden de hâl ifade edilir: *Türkistan gitdi* (İşçi 1999:13), *Pakistan aşan* (Behmen 2001a:32), *Alman barıp düşen* (Behmen 2001a:32), *asman karap* (Behmen 2002:5).

2.5.4. -dIn Ayrılma Hâli Eki

Standart Türkmençedeki -dAn şeklinin yanı sıra, ekin -dIn şekli de metinlerde geçmektedir. Ekin bu örneklerine medrese eğitimi almış kişilerin eserlerinde rastlanmıştır:

Ayine gül *peridin* akdır yüzleri

Azizdin şeydadır şirin sözleri (Turan 2000:30)

Bi-xaber bolma *ömringdin*

Payda yok sim ü *zeringdin*

Neler geçädür *seringdin*

Pil *sıratdin* geçmälidür (Müsaid 2003:3)

2.5.5. -GAÇA, -AÇA Sınırlama Hâli Eki

Sınırlama hâlini ifade eden –GAÇA eki ile onun g’si düşürülmüş şekli olan-AÇA şekli metinlerde görülür. Her iki şekli de aynı eserde görmek mümkündür:

Sure-i bakaranın avalını “*müflihün*”*gaça* ve “amenerresul”den axır *sureçe* okulmaknı.... (Tagan 2004:3)

Kaçangaça gafıl her yan çaparsen

Öz aybıngı kaçan özünç yaparsen (Müsaid 2003:10)

Kaçanaça yörsäm hasretde solıp (Behmen 2004:41)

Uzınlığı defeden ta ayagının *tofınaçadur* (Tagan 2004:26)

Uzınlığı ketefden ta ayagının *ökçesineçe* (Behmen 2001:26)

Ta *dangaça* yadlan ulya vü biri

Rahım eyelöp fazıl yagdır Xudayım (Behmen 2001:15)

“-a kadar” anlamı veren ekin g’siz şekilleri daha yaygındır. Ekin sonuna iyelik ekinin getirildiği örneklere de rastlanır:

Ta *ölmeçäm* sening ışkıng izlärmen (Turan 1999:215)

2.6. ZAMİR N’Sİ, -n- ~ Ø

Zamir n’siz kullanılışlara az da olsa rastlanır. Standart Türkmencede görülmeyen bu özellik Çağatay-Özbek etkisi olmalıdır: *ularning zamanları-da....* (Tagan 2004:45), *Habeş Sultanı-dan...* (Behmen 2001a:13), *menzili-ga, xılleri-ga* (Yaver 2003:42); *derdi-den, damı-ga, aldi-da* (Turan 1999:211), *hicret deşti-de* (Müsaid 2003:56)

Naçeler raket bilen yer *astıga* boldı revan (Müsaid 2003:17)

Mecnun dek yürägim aşk *otıga* daglaram (Müsaid 2003:52)

3. SONUÇ

Standart Türkmencenin şekilleri Afganistan Türkmen metinleri için de büyük ölçüde geçerlidir. Ancak standart Türkmencede görülmeyen birçok şekle bu metinlerde rastlamaktayız. Bu şekiller –verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere- fiil çekim ekleri ve fiilimsiler ile isim çekim eklerinden oluşmaktadır.

Standart dışı şekillerin pek çoğu Çağatay-Özbek geleneğinde görülen şekillerden oluşmaktadır. Bu özellik Türkmenlerin Çağatay etki sahasında kalmış olmalarının ve bugün de Afganistan'da Özbekler ile bir arada yaşamalarının yansımaları olarak kabul edilebilir. Türkmencenin bölgede standart yazı dili hâline henüz gelememiş olması, var olan en yakın Türkçe ifade kanalı olarak anlaşılabilirliğin sınırları dâhilinde doğrudan Özbekçenin kullanılmasını veya Türkmence içerisinde Özbekçe unsurların kullanılmasını ortaya çıkarmıştır. Hatta Türkmenler hazır bir başka ifade kanalı olan Farsçayı da kullanarak duygu ve düşüncelerini anlatma yoluna da gitmişlerdir. ©

4. KAYNAKLAR

- ARGUNŞAH, Mustafa (2008), "Irak Türkmen Türkçesindeki 2. Teklik Kişi Emir Eki -GınAn Üzerine", VI. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008), Ankara.
- BEHMEN, Abdülkerim (2001a), *Şiir Türkmen Dilinde*, Pakistan.
- BEHMEN, Abdülkerim (2001), *Bagbostan*, Pakistan.
- BEHMEN, Abdülkerim (2002), *İyl Dostı Dostım*, Kabil.
- BEHMEN, Abdülkerim (2002a), *Ene Mehri*, Kabil.
- BEHMEN, Abdülkerim (2004), *Tört Gül*.
- BEHMEN, Abdülkerim (2004a), *Yürek Derdi*.
- ÇOMMADOV, Orazdurdı (1975), *Türkmen Dilining Ata Diyalekti*, Aşgabat.
- ERDEM, M. (2000), "Türkmen Türkçesi Ağzlarında Olumlu Şimdiki Zaman Kullanımı", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, Ankara, s. 55-71.
- HANSER, Oskar (2003), *Türkmence Elkitabı*, (Çev. Z.K. Ölmez), İstanbul.
- İŞÇİ, Abdülmecid (1999), *Ceyhunname*, Gorgan.
- KARA, Mehmet (1998), "Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar", *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Ankara, s. 59-64.
- KARA, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Ankara.
- MUHİYEV, M. (1959), *Türkmen Dilining Nohur Diyalekti*, Aşgabat.
- MUSA, Mevlevi Muhammed (2009), *Ümmihatü'l-Müminin, Müminlerin Eneleri*, Belci.
- MÜSAİD, Hoca Nefes (2002), *Sefewrname*, Pakistan.
- MÜSAİD, Hoca Nefes (2003), *Şiirler Toplamı*, Peşaver.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2005), *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Konya.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2008), "Afganistan Türkmencesi ile Yayımlanmış Yayınların Yazım Özellikleri", VI. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008), Ankara.
- ŞAMIRADOV, K. (1966), *Türkmen Dilining Yomut Diyalektining Günbatar Gepleşigi*, Aşgabat.
- TAGAN, Abdurrahman Baymurad (2004), *Mecmua-ı Türkmani*, Horasan.
- TURAN, Abdülmecid (1999), *Köngüller Sedası*, c.I, Peşaver.
- TURAN, Abdülmecid (2000), *Devlet Muhammed Bal Kızıling Divanı*, Peşaver.
- YAVER, Hudaykul (2003), *Yürek Derdi*, Eşar, Peşaver.